ГАЛИЦЬКЕ БОЯРСТВО XII–XIII В.

Відчит М. Грушевського.

I.

Слово боярин не ясне що до свого початку, в усякім разї дуже старе і спільне з иньшими (полудневими) словянськими мовами. Очевидно, воно в основі своїй означає взагалї найвищу громадську верству, аристократию; тим самим усовуєть ся питаннє, чи з початку воно прикладало ся до земської аристократиї, чи до старшої княжої дружини[1]): очевидячки, коли перша старша, то і до неї назва ся скорше прикладалась, а доперва пізнїйше до дружини; в усякім разї дуже рано воно прикладаєть ся до „старішої" дружини княжої, так що не всюди можна собі здати справу, про яку аристократию – княжу чи земську йде річ. Тут відбиваєть ся звязок, обмін, поспільний перехід тих двох суспільних груп. Дружина

Читано на зборах Товариства 21/I (2/II) 1895 р. Вибрано сю тему по части з огляду на місцевий інтерес її, по части — з огляду на те, що ся інтересна тема в історичній лїтературі доси не була відповідно оброблена: досї головне місце займає уступ в розвідцї проф. Дашкевича Княженіе Даніила Галицкаго (с. 23 і далї, переклад (без поток) в V т. Руської історичної бібліотеки с. 65 і далї), богатий важними й справедливими увагами; деякі, більш або меньш важні уваги про галицьке боярство знаходимо в монографіях Костомарова (Черты народной южнорусской исторіи — Монографіи т. I, переклад в II т. Р. істор. бібліотеки), Смирнова, Шараневича, Линниченка (Черты изъ исторіи сословій). В недалекім часї має в Записках появитись специяльна розвідка одного з їх співробітників до сьогож питання.

[1]) Див. про се Історию Київської землї с. 351.

княжа складалась з двох елементів: чужинців-вояків, що приводив князь з собою, і заступників громади; хіба тільки в самі початкові часи по підбитих землях земська громада і княжа дружина були відгорожені виразною, глубокою межою. І специяльно — аристократия земська, тубильна в значній мірі входила в княжу дружину так що ті дві верстви часами ніби зливали ся, одна одну покривали; з того вийшла й така невиразність боярського імення. Явище се легко собі обяснити. З одного боку, князю дуже було користно притягнути до себе в свою дружину „ліпших людей“ громади: вони мали великі засоби, значні двори служби, вплив у громаді, отже їх підпора значно зміцняла становище князя в громаді. З другого боку — мати в князі заручку було не послїднею річею для тих ліпших людей, земельних власників, капиталистів.

Взагалї княжий устрій у нас солїдаризовав з економічною аристократією, що не тїшила ся симпатиями ширшої людности і рада була мати собі деинде підпору. А до того в княжій службі можна було побільшити своє майно і впливу придбати. Княжа служба не була невигідна, се була справжна годівля (корм, кормленне[1]).

І знову навпаки — прихожі чужинцї, доробивши ся маєтку в тій службі, ставали властителями і переходили в верству земської аристократиї.

Навіть в Київщині, на сїм великім шляху, де як нїде, невпинний рух стояв серед дружинної верстви через переміну князїв з ріжних княжих домів, що приходячи з своїх волостей на київський стіл, приводили з собою й свою дружину, — й тут ми можемо спостерегти присутність в дружинї місцевого земського боярства, осїлого і більш трівкого. Ми знаходимо й тут дружину, що має маєтности в землї, провадить господарство[2]); хтоб не були вони що до свого початку — чи бояре земські, що вступали до дружини, чи дружинники, що здобули собі маєтности, а проте з дружини не виступили — то є фактом, що вони привязані до землї, тримали ся ріжних князїв, які лише на київській стіл приходять, і тільки з великої біди уступались з Київщини. В Галичинї то мусило бути ще в більшій мірі. Тут князї не мінялись так як в Київщинї, цїлих сто лїт одна династия князювала без перерви; тут,

---

[1]) Кілька років тому в російській лїтературі велась жвава полеміка про значіннє слова кормленнє: деякі хотїли виводити його з керми, кермовати = правити, але текст Іпат. лїт. с. 321 (како ны будеть отець твой кормилъ и любилъ) рішучо промовляє за звичайним розуміннєм того слова.

[2]) Лїтописні тексти вказані в Історії Київ. землї с. 348.

очевидячки, більш як де княжа дружина могла осїсти ся, закоренити ся, більш як де земське боярство могло злити ся з княжим, чи краще — стати разом і княжим, а одночасно — збити ся в трівку і компактну ґрупу, що міцно тримала ся сього становища в урядовій єрархиї.

І в Київщинї ми можем помітити, як певні роди з дїда батька служать в княжій дружинї, ба навіть більше — ми бачимо певні уряди ніби в дідичному держанню: по батькови на той самий уряд приходить син, а часом і внук (розумієть ся — з перервами в часї). То раз у раз бачимо з найвищим урядом землї — київською тисячею[1]). Очевидно, певна родина, здобувши собі видатне урядове становище, затримувала його й передавала по змозї далї своїм потомкам, і то навіть входило в практику. Можна припустити, що т. зв. местничество московське, що мало своїм принципом право дїтей на те єрархичне становище, яке здобув собі батько, ба взагалї предки, хоч розвинулось і сформувалось остаточно на московськім ґрунтї, в основі своїй йшло з давнїйшої, русько-державної орґанїзациї.

Таке явище давнього нашого житя трудно собі витолковати инакше як знов таки тільки тим, що хоч дружина княжа безпосередно була звязана з князем, від нього мала свій „корм", свої уряди, але при тім старша дружина не була цїлковито віддана на ласку й неласку князя: боярин здебільшого мав собі становище в громадї й по-за дружиною; князь приходив і виходив, а боярство — київське возьмім, стояло собі та водило перед в громадї; і князь коли хотїв собі його позискати, покористати з його громадського впливу, з його засобів, мусив давати йому відповідні місця в своїй дружинній єрархиї.

В Галичинї, правда, князї, сидячи з поколїння в поколїнне без перешкод, могли би й не потрібувати так запомоги дружини, могли би ввійти в безпосередні зносини з громадами, поминувши боярську верству, але сього не зуміли зробити. Боярство й тут стояло між князем та громадою й усю урядову сферу зробило своїм монополем. І то так, що нарештї галицьке боярство поставило було собі метою — правити землею без князя, а в часах боротьби за княжий стіл, коли брали перевагу ріжні, часом і неприхильні

[1]) Історня Київ. землї с. 349. Гадка про дїдичність урядів на ширшу міру була висловлена і навіть побільшена у Погодіна Изслѣдованія VII с. 92 і далї.

боярству кандидати, боярство в своїх руках державо ціле урядоване, і князї неволею мусїли з тим мирити ся.

Я позволю собі ще навести одну пізнїйшу анальоґію з устрою земель давнього руського державного права. В деяких землях в. кн. Литовського місцеві бояре мали монополь „держати волости“ своєї землї; в такому державню сполучалась експлуатация державних маєтностей з виконуваннєм деяких державних функцвй. Давнїйші сї волости роздавав не в. князь, а самі собі бояре укладали меж собою ті держави; по року держав кожний, і так ішли вони чергою; слїди такого порядку заховали ся і в Київщинї, на початку XVI в.[1]) Сей порядок, дуже можливо, що є відгомоном князївсько-дружинного періоду[2]); у всякім разї може він нам об'яснити, яким чином боярство галицьке могло часом незалежно від князя навіть держати в своїх руках уряди, а также — в які виразні, часом правні форми могла укладати ся монополь такого боярського урядовання.

По сїх загальних увагах перехожу до більш детального розслїду галицького боярства.

II.

Боярством в князївсько-дружиннім устрою звала ся старша дружина: втративши бояр, що відступили від нього, князь XII в. каже на своїх „дїтских“, себ то молодшу дружину: „а се будуть мої

---

[1]) В грамоті Київській землї 1507 р.: волости кіевскіе Кіяномъ держати, а иному никому, а городки кіевскіе въ нашой воли: Кіяномъ будемъ давати, кому ся будеть годити; в грамоті 1529 р.: а городки и волости кіевскіе Кіяномъ держати, а никому иному: будемъ ихъ давати, кому ся будетъ годити (Акты зап. Россіи II. 34, 209). Таким чином давнїйше волости (себ то не-міські округи) не залежали від волї в. князя. Знаємо, що бояре київські держали їх по року — див. витяги з XV—XVI в. у Любавского Областное дѣленіє в. кн. Литовскаго с. 242, 246 і XLIII; з їх видко, що в к. XV в. вже в. князь мішавсь в те роздаваннє волостей; грамота 1507 р., очевидячки, підтвержує звичай давнїйший. Порівн. Акти Зап. к. II с. 199: што бояре полоцкіи держатъ волостку Дрисецкую, по годомъ судятъ и радятъ. Про се див. В.-Буданова Христоматія по ист. рус. права II с. 57 (вид. 3), Ясинського Уставныя грамоты с. 116—7, Любавского ор. с. с. 293; останній каже, що бояре держали „колеєю“, але в його ексцерптах про се нема, хоч так мусило бути — виходить з комбинования.

[2]) В.-Буданов і за ним Ясинський (l. c.) бачуть тут слїд „давнїйшої власти старшого міста над його землею, і бояр звуть „земськими боярами старшого міста“. Такий лад відомий з давних часів тільки в Новгородї, а в нас скрізь держали міста і волости не земські, а княжі бояре.

бояре" — він робить, іменує їх своїми боярами (Київщини) [1]). Так і в Галичині XII—XIII в.: боярство — то верства урядова, служебна. Ніде ми не знаходимо, щоб боярство виступало, як заступництво громади, відокремлене від урядової верстви. Хоч як самостійно воно виступало часом супроти князя, а все воно зіставало ся княжим. Першим актом князя виступає роздаваннє волостей „бояромъ и воеводамъ" [2]). Очевидячки, ми маємо тут перед собою — в сих боярах і воєводах — тих самих „галицьких мужів" XII в. (1153), що казали свому князю Ярославу: „како ны будеть отець твой кормилъ и любилъ, а хочемъ за отца твоего честь и за твою головы своя сложити" (с. 321).

Виступає боярство з різними іменнями — бояре галицькі, мужі галицькі, часто — просто Галичане[3]). Імя боярина уживаєть ся з трохи одмінними значіннями: часом воно обіймає цїлу масу тієї служебної верстви (відрізняючи її від рядової дружини і народнїх мас), тодї бояр видатнїйших лїтописець означає іменем „бояр великих"; иноді ж слово „бояре" уживаєть ся в сїм тіснїйшім значінню, прикладаючись тільки до вищих урядників, більш можних і впливових членів тієї верстви. Верства боярська в першім значінню була велика: лїтопись оповідає, що Ігоревичі вигубили їх з 500 люда; се число дехто уважав за побільшене[4]), але може воно й не було таким, а як і побільшене, то в усякім разї число убитих було велике. З оповідання видно, що загинуло тут кілька „великих бояр", а решта — то було те дрібнїйше боярство, а такого в цїлій Галичинї дійсно могло бути сотки.

Велика просторонь дїлила те дрібне боярство від „великих" олїґархів, такого Доброслава, що хотїв „вокняжити ся" в цїлій Галичинї, хоч під номінальною властию князя, і тими „беззаконниками от племени смердья", що за надану їм волость в ноги кланялись Доброславу. Ґрадация між боярством відповідала ґрадациї урядів і держав, що надавались боярам. З оповідання про кн. Во-

---

[1]) Іпат. с. 367. Далї цитати на сю лїтопись роблено самим означіннєм сторін.

[2]) Ипат. с. 514.

[3]) Ипат. с. 480: бояре галичкыи = Галичане, id. 483—4, 486; мужи галичькыи особливо в Київській лїтописи — напр. с. 442, 444—5, тут се = Галичане, с. 384—5 бояре = дружина = Галичане.

[4]) Костомаров Монографії т. I вид. 1872 с. 245, Дашкевич op. c. c. 25 відкидали сю звістку, уважаючи її за пізнїйшу дописку, але вона напевно належить основному тексту — див. мої Примітки до тексту Галицько—волинської лїтописи — Записки т. VIII (прим. IV) і звідти в моїх Розвідках і материялах ч. I.

лодимира Васильковича і Мстислава Даниловича довідуємось, що князь роздавав боярам не тільки міста, а навіть і села[1]). Про роздаваннє боярам сел для господарської експлуатациї (як було пізнїйше з королївщинами) в Галичинї, як і взагалї на Руси давнїй, не знаходимо відомостей; до того про такі села, що належали до князя, були осадами його, тут не може бути мови — такі села Володимир віддав своїй жінцї; отже маємо роздаваннє боярам сел в державу на такій же основі, як роздавались міста — для зберання податків і виконування державних функций. З такої невеличкої держави міг розпочати собі карєру малий галицький боярин. Він міг мати сю державу не тільки від самого князя, а очевидно — і від більшого боярина, що держав цїлий більший округ і від себе міг роздавати меньші: в згаданім вже оповіданню про Доброслава бачимо, що той від себе роздавав навіть такі більші держави як Коломия; Данило нїчого не каже проти самого того роздавання, тільки ставить певні вимагання — давати „волости" не чужим боярам, а своїм, галицьким, а деякі — як сільницї коломийські зіставити до безпосереднього княжого розпорядження.

Велика, кажу, просторонь лежала меж таким боярином, що держав з другої руки маленьку „волость", або був яким помічником при урядованню, і таким більшим, „великим" боярином, що одержував цїлі більші округи з великими містами, як напр. Судислав від кн. Мстислава здобуває разом з „честю великою" княжий стіл — Звенигород; як за часи Данила бачимо в одного цїле Понизє в руках, у иньчого — Перемищину (сс. 413, 525), не кажучи за таку особу, як Володислав, що на короткий час засїв на княжім столї в самім Галичу.

Верства боярська не замкнула ся в окрему касту. З лїтописи ми бачимо, що проходили туди люде і з низчих верств. Згадуючи про одного з „великих" бояр, галицьких олїґархів XIII в. — Доброслава, лїтопись зве єго „судьичом" і „поповим внуком", иньшим разом кажучи за двох „беззаконників" противної партиї, що одержали від боярських олїґархів Коломию, лїтописець пригадує, що були вони з племени смердья. Але як справедливо зауважено[2]), сї самі докірливі згадки лїтописця про незначний рід показують, що на рід уважано, що „худородні" бояре були рідкі. Вище я згадував, що і в Київщинї видатнїйші роди одержували деякі уряди мов

---

[1]) Ипат. с. 592—3.
[2]) Дашкевич с. 31.

спадщиною, — в Галичині боярство мало обставини ще більш відповідні до того, щоб уложити ся в компактну масу, в яку homo novus не без клопоту міг протиснутись.

Дорогою до того могла бути служба, урядованнє. З вище наведеної згадки довідуємось, що батько олїґарха був „піп“, батько — судия: очевидячки, письменний попович зробив собі карєру на судових урядах, почавши від ролї якого писаря-дяка, а своєму сину уторив дорогу між саму найвищу аристократию. Такі письменні дяки робили може карєру й частійще; при нагодї битви під Городком згадує лїтописець про смерть дяка Василя Молзи (с. 490) — видко, була то особа не послїдня; дяків в ролї писарів ми стрічаємо ще й у XIV в. (напр. в грам. 1359 р.).

Щасливі обставини могли приспішити карєру, поступаннє по урядових сходцях. Згадані вище „беззаконники от племени смердья“ — Лазорь Домажиреч і Івор Молибожич одержали від боярської олїґархиї Коломию. То було фактом дивним — на погляд стольника княжого Якова такі не варті були „і вотьнина (батьківщини, батьківської держави) [1]) держати“; були то, видко, пильні слуги боярського сторонництва, яких варто було нагородити й вище їх „вартости“ в урядовій єрархиї — не дурно вони до землї кланяли ся дякуючи Доброславу (с. 525).

Сей епізод з тими беззаконниками незвичайно цїкавий, бо викриває перед нами ті головні основи, на яких були оперті боярські рахунки. І так кожний передо всїм має право на свою „вотнину“ — на ту державу чи уряд, який займав його батько. З другого боку була якась — оперта на родї, здібности, заслузї, може й заможности — певна черга для всяких урядів і держав, і кожний боярин уважав ся „вартим“ (достойним) певних, відповідних урядів. Се цїкаво тим, що може нам об'яснити, яким чином, незалежно від княжої ласки, бояре могли собі держати найважнїйші уряди: коли сей або той стояв на черзї, був „вартий“ того чи иньшого вищого уряду, з боку князя показало ся б скрайнею самоволею його поминути, а якому небудь меньшому кандидату віддати уряд.

---

[1]) Видавцї Іпатської лїтописи уважали се назвою якогось села, але правдоподібнійша гадка (висловлена Нікітским в його „Очерку внутренней исторіи Пскова“ с. 279), що се вотьнина = батьківщина, див. грамоту Бенка старости галицького і снятинського 1398 р.: на своюмъ селѣ на Толъмачи и Жюрковѣ на своюи вотнинѣ (Срезаевскій Матеріалы для словаря древне-русскаго языка, вотнина). Тим самим відпадає толкованнє, дане проф. Дашкевичом (с. 31).

Оповідаючи про часи перед Ярославською битвою, лїтописець каже, що „бояре галичьстии Данила княземь собѣ называху, а самѣ всю землю држаху: Доброслав же вокняжилъ ся бѣ Судьичь, поповъ внукъ[1]), и грабяше всю землю, и въшедъ во Бакоту все Понизье прия, безъ княжа повеления; Григорья же Васильевичь собѣ горную страну Перемышльскую мышляше одержати“ (с. 525). Прихильний Данилу лїтописець представляє се все тільки як „коромолу“ боярську, а в дійсности може воно й не було такою тільки: бачимо, що Данило нїчого не каже, що вони ту чи иньшу округу взяли до держання, а тільки контролює, як вони роздають волости, та скаржить ся, що його розказу не слухають. Може бути, що те заволодїннє Понизєм чи Перемищиною не було голою узурпациєю, що бояре тут оперались на якійсь рутинї, якійсь уставленій практицї. Бачимо ж, що Данило тільки причепившись до обопільних нарікань і денунциацей тих олїґархів, усунув їх з тих урядів — „повелѣ я изоимати“. Може то не була сама боязкість з боку Данила.

Коли таким чином припускаю я (як можливе) якісь певні права, що давало боярину його становище серед тієї боярської верстви, на певний уряд, незалежно від княжої ласки, я одначе у всякім разї не вивожу сього явища поза межи практики, звичаю: de jure урядами розпоряджав, роздавав князь; бачимо, що найповажнїйший уряд — тисяцького залежав від князя, і боярин Володислав, садячи на стіл галицький кн. Ростислава, від нього тисячу приймає (с. 527). В дійсности одначе цїлий ряд меньших держав роздавав певно не сам князь, а „великі бояре“: загал боярства стояв в безпосередній залежности вже від них, і се розуміє ся давало ще нову підставу для сили і значіння такого великого боярина, він операвсь ще й на свою боярську клієнтелю.

III.

„Держаннє“ було нїби боярською специяльностию; князь „годує“ (кормить) бояр, а синонїмом корма є держаннє: „прия землю Галичьскую и розда городы бояромъ и воеводамъ, и бяше корма у нихъ много“[2]). Подїлу урядових функций в провінци-

---

[1]) Так поправляю я текст Іпат. л., про сю поправку див. мої Примітки до тексту Галицько-волинської лїтописи IV (Записки т. VIII і Розвідки т. I).

[2]) Ипат. с. 514; тут одначе може бути й антитеза з дальшим: королевичь же и Дьянишь и Судиславъ изнемогаху гладомъ в градѣ.

яльній адміністрациї в давній Руси ми не знаходимо (як і взагалї на тім ступні громадського життя вона не істнує), тому такий „держитель“ (тогочасний термин)[1] сполучав в руках своїх ріжні урядові функциї — військові, судові, полицийні, административні, а се все давало можливість майже необмеженого господарювання в краї. Що з такого господарювання бояре користали для еґоїстичної користи, для збогачення свого, показують згадки лїтописи (правда — неприхильної до бояр) про „грабованнє“ земель: „бысть мятежь великъ в землѣ и грабежь отъ нихъ (бояр)“, Данило докоряє їм, що вони його не слухають і грабують (землю грабите, вар.: губите) і посилає на слїдство свого печатника — „исписати грабительства нечестивыхъ бояръ“ (с. 525—6). Податки і натуральні обовязки людности в ті часи були вже, видко, досить значні і ріжнородні, і на сьому ґрунтї легко могла розвивати ся боярська „грабежь“, а разом з тим — і будованнє боярського богатства.

Я висловив вже гадку, що боярство як верства служебна злило ся в Галичинї з земською заможною верствою. Бояре виступають як люде маючі, і особливо — як земельні властники; відомий текст — промова Володислава до бояр перемишльських: „братье, почто смущаетеся? не сии ли избиша отци ваши и братью вашю, а инѣи имѣние ваше разграбиша, и дщери ваша даша за раби ваша, а отьчьствии вашими владѣша инии пришелци“[2] –– тут бояре виступають з володїннєм не тільки рухомого майна, але невільної челяди і нерухомих маєтностей, до того — дїдичних (отечествія); подібне ж виходить з оповідання про „парубка Добрынинего, его же лживый Жирославъ укралъ бѣ, и обличену ему бывшю про него же, погуби отчину свою“: тут також виступає челядь невільна і дїдична маєтність — „отчина“ (с. 493). Наведена вище анальоґия Київщини показує, що такі звістки не повинні будити в нас жадного скептицизму, явище се цїлком природне. А виходячи з сих звісток, можемо ми подібним способом розуміти й иньші звістки лїтописи: так знаходимо відомість, що Данило відібрав Плїснисько у Арбузовичів, збройною силою, і забрав там силу невільників (великъ плѣнъ прия); далї — знаходимо бояр з прозвищами місце-

---

[1]) Ипат. с. 524 (Дрогичин).

[2]) Ипат. с. 485; що говорить ся се до бояр, видко з того, що згадує ся за побитих їх родичів, а як раз перед тим сказано за масове побиваннє бояр Ігоревичами.

[3]) Ипат. с. 491, 510, 513, 515.

вими — як Семен Коднинський, Борис Межибожський, може й — Климята з Голих гір: дуже можливо, що маємо тут назви їх володїнь, маєтностей. А як взагалї не маємо жадного слїду роздавання таких земельних маєтностий на власність, або в яке небудь дїдичне держанє, князями, то мусимо признати, що боярство було не тільки бюрократичною, а заразом — господарською, властительською верствою.

Як заможне було видатнїйше боярство, показує оповіданнє лїтописи про двір Судислава, коло Галича: „Данилъ же взя дворъ Судиславль, якоже вино, и овоща, и корма, и копий, и стрѣлъ, пристраньно видѣти", так що військо Данилове збогатило ся здобичею (с. 506).

В сім оповіданню цїкава подробиця про той запас зброї — списів і стріл; потребу такого арсеналу не можна собі обяснити инакше, як тільки припустити істнованнє у бояр своїх збройних ватаг, своєї дружини. Такі факти відомі нам з иньших країв, знаємо напр. що видатнїйші бояре київські, переяславські мали свої дружини — дружинї такого Свинельда завидувала навіть дружина самого київського князя, у такого Ратибора (потім тисяцького київського) бачимо також „дружину Ратиборову чадь", що на иньшому місцї зветь ся „отроками" [1]). В Галичинї стрічаємо передовсїм „людей" того чи иньчого боярина — напр. людей Судислава (с. 506); поруч з тим можна поставити „гордих слуг" перемишльського владики, в пишних убраннях, в вовчих і борсукових шапках (с. 528). Можна уважати за певне, що ми маємо тут не якусь домову челядь, а збройні купи, маленькі, а часом — може й значні дружини.

Але на таких особистих, надворних слугах не обмежувалось. Коли ми пригадаємо, що бояре були, щоб так сказати, прирожденними урядниками, були начальниками більших округів, мали в своїх руках екзекутивну власть, то мусимо припустити доконче істнованнє у видатнїйших бояр більших дружин, що вони удержували з доходів підвластного краю, а ті дружини знову були найблизше звязані з особою такого свого боярина, від його безпосередно залежали, мабуть переходили з своїм боярином з уряду на уряд, і були його вірною опорою. „Полки" галицьких бояр — „мужів галичких" дїйсно стрічаємо в оповіданню про повстаннє проти Володимира (с. 445), і сї полки, розуміється, грали і в пізнїйших справах важну

[1]) Ипат. с. 34 (порівн. Воскр. l. с 277) і 158—9.

ролю. Коли лїтописець, оповідаючи про похід, називає бояр, що ішли разом з князем, — очевидячки, йде єму нс про те, аби занотувати їх присутність; вся вага в тім, що боярин приводив з собою військо. Особливо виразно натякає про се лїтопись, оповідаючи про один з раннїх походів Данила: „бѣ вой Даниловъ болши и крѣплѣйши, бяху бояре велиции отца его вси у него“; сам Данило володів тодї незначною волостию — Каменцем, але туди за ним попереходили бояре: „бояре не изневѣришася, но идоша вси со княземъ Василкомъ въ Каменецъ“ [1]). Очевидно, ті бояре мали свої дружини, і ними так Данила скріпили, що міг заімпоновати Лешкови.

IV.

Отже на основі аналїзи лїтописних відомостей, за помочию анальоґий, такі можемо зазначити головні підвалини сили боярства, а специяльно його верхів, „великих бояр“, галицької олїґархиї: богацтво, а особливо — земельні маєтности, збройні дружини, компактність тієї верстви боярської й сполучена з тим практика, що забезпечала правильно нїби спадщиною відповідне становище в урядовій єрархиї, на останку — той звязок, який вязав меньчих бояр до „великих“ і забезпечав сим останнїм вплив на рядове боярство — розумію роздаваннє другорядних волостей „великими“ боярами.

Опираючись на таку силу, міг собі галицький боярин бути пишним. От як оповідає лїтопись про в'їзд одного з олїґархів — Доброслава: едучю Доброславу во единой сорочьцѣ (се до князя на послуханнє!), гордящу, ни на землю смотрящю, Галичанам же текущим у стремени его (с. 525). Розумієть ся, омкно було Романовичам від такої пихи і зневаги, але трапляли ся річи і гірші, як розказана в лїтописи сцена, де боярин на пиру заливає вином з чаші Данилови лице, а той мусив то лише складати в серцї своїм.

Коли зважимо все те, що становило силу боярства — не покажеть ся нам занадто сьміливою полїтична проґрама, яку виставило галицьке боярство в XIII в. — усунути цїлком князя і заступити його боярською олїґархиєю, або зіставивши за князем номинальну

[1]) Іпат. с. 487—8; в першій лїнїї ся звістка належить до волинських бояр, але се певно можна приложити і до галицьких.

власть, перейняти управу в свої руки. Одначе такі змагання у його розвивали ся і виясняли ся поволї.

До другої половини XII в., як справедливо зауважали, боярство галицьке нїчим особливо не видаєть ся — княжа дружина, тай все. В часи боротьби кн. Володимирка з громадським, вічевим елементом, боярство виступає по сторонї князя: сї два чинники не передчувають, що стануть незадовго один проти одного й не мають на гадцї заховати собі союзника в громадї. Що більше — придавленнє віча, громади спільними силами князя й дружини в значній мірі приготувало ґрунт для конфлїкту князя з дружиною: проти громадського чинника вони звичайно всюди тримались солїдарно, як природні союзники; коли він вийшов з полїтичної гри, прийшов час звести свої рахунки самим союзникам. І от вже за часів Володимеркового сина і наслїдника Ярослава боярство показує свою силу — в відомій історії з його нешлюбною жінкою Настаською. Бояре стали по сторонї єго шлюбної жінки, примусили князя їм покоритись (отца ти есмы яли), побили його приятелїв — Чаргову чадь, Настаську спалили, а князя водили до присяги, що жити ме з жінкою добре. В звязку з сим стоїть дальше — що бояре порушили заповіть Ярослава, віддаливши від стола його нешлюбного сина Олега. Нарештї — примусили кн. Володимира, причепившись, як і попереду, до його родинного житя, тїкати з Галичини; лїтописець, оповідаючи, що сей князь „думы не любяшеть с мужми своими“, виявляє нам основну причину всїх сих боярських заходів: він хотїв правити незалежно від бояр. І та нещаслива Настаська, і ся попадя, до якої вчепили ся тепер вони, (як на сей раз зауважив сам лїтописець) були тільки „причина перед очима“, а йшла справа про захованнє свого впливу на державні справи. Настаська, очевидячки, стояла в якомусь звязку з тиєю „Чарговою чадю“, княжими приятелями (може її свояками), що мусили позбавити впливу боярство; тому ж, мабуть, не схотїли бояри й Олега. Попадя може теж мала якийсь вплив на те, що Володимир не припускав участи бояр в справах князївства; боярство, перейняте вже аристократичною пихою, могло дуже зразити неправну княгиню, котрій „не хотїли кланяти ся“. Вплив Романа, що підбивав бояр на Володимира, міг мати силу тільки вже на приготованім ґрунтї незадоволення.

Право бояр на участь в державних справах було річею загально розповсюдженою, одним з принципів громадського устрою на Руси. Князь був вождем дружини, се була спілка, де справою кермував князь, але кождий спільник мав право знати, як справа

ведеть ся і в кождім випадку заявити свою згоду або незгоду. Не удало ся дружиннику переконати князя, або князь не хоче порозумівати ся з дружиною — дружинник кидав князя. „О собѣ еси, княже, замыслилъ, а не ѣдемъ по тобѣ, мы того не вѣдали“, кажуть бояре князю, коли він без них уложивши плян, закликає до участи, і відступають від нього (с. 367). Але не трудно було відступати на такім широкім боярськім шляху, як Київщина, де вічно ішла боротьба між ріжними претендентами на стіл, в політичній ситуациї вічно переміняло ся, вічно кипіло, і в рядах дружини був неустанний рух; що иньшого в такім зазубню, як Галичина, де боярство закоренило ся міцно, де не було нїякої боротьби князївконкурентів і до иньшого князя мандрувати сьвітами дуже було прикро. Тож ділєма — або вийти цїлком з дружини або виперти самого князя. Галицьке боярство і починає ставляти своїх контркандидатів на княжий стіл.

Проти Володимира Ярославича боярство виставило Романа і підняло повстаннє, та що значна частина боярства тримала ся Володимира, опозиция виставила причиною його непоправне родиннє житє і примусила тїкати. Одначе Роман не міг удержати ся в Галичі, бо угорський король виступив проти нього, нїби піддержуючи Володимира, а властиво здобув Галичину для себе: посадив там сина Андрія, але при тім цїлу управу зіставив в руках бояр — „даде весь наряд Галичанамъ“ (с. 445).

Та не вважаючи на таку вигідну позицию, боярство, бодай в части, не було задовольнене угорською зверхностию. Очевидно, национальне почутє було ображенє (пор.: Угре же вѣдаюче лесть галичькую, аже Галичане ищють собѣ князя руского — с. 447), бачимо се в ширших кругах Галичан, а було воно мабуть і між боярством; крім того не обходило ся певне і без прикростей від угорського війська і воєвод; до того не все боярство могло користати рівно з того наряду. Лїтопись каже, що в конспірациї не взяли участь ті, що їх сини і брати були закладнями в Угрів; може в дїйсности були й інтересовані; досить, що бояре не виступили солїдарно і лише частина їх виступила проти Угрів, тай то потайно і нерішучо. Претендентом виставлено сина популярного у галицького люда Івана Берладника, Ростислава; але з огляду на скріплені перед тим сили угорської залоги бояре не відважили ся піддержати його, і він загинув. Неприхильність галицького люда не зісталась тайною для Угрів, результатом були всякі прикрости та „многа насилья“, що побільшило незадоволеннє проти угорської зверхности і приготувало ґрунт для повороту Володимира.

Його місце, по смерти, заняв боярський кандидат Роман. Боярство, очевидно, сподівалось тепер бути панами. Одначе всевластна роля галицького боярства сьвіжим князям, видко, занадто давала себе відчувати. Роман зводить завзятущу боротьбу з боярством, про котру, на жаль маємо лише пізнїйшу звістку у Кадлубка[1]); відкинувши ті прикраси, в яких подана у нього ся звістка, годї не прийняти самого факта боротьби, може і з губленнєм і вигоняннєм з землї противних бояр[2]). Результатом було, що супроти Романа піднесено кандидатуру свояків — шваґрів небіжчика Володимира — Ігоревичів[3]); в головах сїєї партиї стояв син кормилиці Володимира, Володислав з братом[4]), оден з головнїйших проводирів боярської партиї; ще за першого вигнання Володимира (за житя Ярослава), коли він жив у шваґрів якийсь час, міг Володислав близше з ними зійти ся. Але проти Романа ся партия нїчого не вдїяла, і Володислав з братом мусїли тїкати. Доперва по смерти Романа виступають вони знову, і під їх впливом боярство прихилилось до Ігоревичів, відкинувшись від Романовичів (с. 481).

Та й Ігоревичі не могли погодити ся з боярською олїґархією. В їх боротьбу, очевидно — за покликом самих бояр, умішали ся Угри[5]), але знову зразили собі люд „томительством" своїм (с. 484). Результатом було, що Ігоревичі, покликані назад, задумали на чисто викоренити боярську партию і вчинили їм справжню кріваву баню; по словам лїтописи, під час заданої їм різнї загинуло 500 бояр, решта розбїгла ся і пімстила ся потім, повісивши трох Ігоревичів (с. 486).

Ся боротьба і різнї не зломили боярства. Навпаки, нещасливі проби з Романом і Ігоревичами вплинули на проясненнє і дальший розвій тих задач і плянів, які собі ставило боярство, та на його з'єдноченнє: коли доти стрічаємо ся тільки з партиєю серед боярства, що виступає проти князя в інтересах боярського впливу, тепер пе-

---

[1]) Monumenta Poloniae hist. II с. 440—1.

[2]) Порівняти наведену в дальшій нотцї звістку, що Роман вигнав Кормиличичів з Галичини.

[3]) Приведоша Кормиличича, иже бѣ загналъ великый князь Романъ, невѣры ради: славяху бо Игоревича — с. 481.

[4]) Пор. Іпат. с. 481 з с. 484; що не може тут бути инакша кормилиця лише Володимерова, се ясно, як зважити всї обставини — лїтопись не каже про неї нїчого.

[5]) Іпат. с. 483 — безаконие галичкое и мятежь, пор. с. 484 — сгрѣшихомъ къ вамъ, кажуть Галичане Ігоревичам.

реважно бачимо цїле боярство, однодушне і зконсолїдоване. Ріжних кандидатів на княжий стіл виставляє воно, за ріжні полїтичні способи бореть ся але вони служать для бояр лише способами, не вносячи партийного роздїлу в їх круги, і їх фронт все звернений проти небезпечних для їх плянів Романовичів.

Проти Ігоревичів боярство оперлось на Угрів і прийняло князями Романовичів, але коли вдова Романова схотїла правити в імени дїтей, бояре, під проводом Володислава, повстали і вигнали її з Галичини; очевидно, Володислав хотїв іменем молодих князїв сам правити з своєю партиєю, се було ясно: „Володиславъ княжится, а ятровъ мою (княгиню) выгналъ“, каже угорський король. Він піддержав Романову удову і вернув її до Галича, але бояре нїяким чином вже не хотїли її. Одні вигонять Романовичів, виставивши кандидатом Мстислава, Володиславу же, взятому невільником в Угорщину, удало ся перетягнути на свою сторону самих Угрів і осягнути нечуваного результату: за помочию угорського війська він сам окняжив ся в Галичи! (с. 489 — 1214 р.).

Одначе се крок був занадто радикальний. Не кажучи про загальне обуреннє руських князїв на поступок Володислава, польський князь Лешек теж звертає увагу короля, що „не есть лѣпо боярину княжити въ Галичи“, і в результатї Галич передано королевичу Коломану, а Володислава увязнено. Се угорське володїннє одначе було досить добре для бояр: очевидно, і тепер, як і давнїйше, вся управа під ним переходила в руки бояр. Місце скиненого Володислава заступає Судислав Судїч, що по нещасливій пробі свого попередника не сягав сам до княжого столу, задоволяв ся номінальним характером угорської власти, що давала боярам іменем його „самим всю землю держати“, і тримаєть ся угорського правительства як найбільш вигідного для боярства (с. 489); свої відносини до Угрів він зміцнив, видавши доньку за угорського воєводу (с. 492).

Одначе не вважаючи на угорську поміч, ся олїґархічна партия не може удержатись на довго; правда, угорська поміч не була дуже значною, але в усякім разї показуєть ся при тім і слабість сеї партиї. Не можучи удержатись, боярство одначе всякими способами обминає свого „отчича“ Данила: очевидно, як син грізного Романа і дїдичний князь, він особливо не надавав ся для боярської полїтики, котру лїтописець добре характеризує — називати кого небудь князем, але самим землю держати (с. 525). Для того виставили вони і піддержували проти Данила Мстислава; коли вони посвоячились — сварили їх між собою (с. 498); уложили шлюб дру-

гої Мстиславни з угорським королевичом Андрієм і нарешті привели таки до передачі Галича сьому другому зятеви — угорському королевичу (с. 501), і Судислав взяв управу в свої руки (с. 506). Аж 1230 р. Данилу удало ся опановати на якийсь час Галич (с. 508), але зараз розпочали ся змови на його житє і сцени отвертої зневаги, як розказано в лїтописи (одинъ отъ тѣхъ безбожныхъ бояръ лице зали ему (Данилу) чашею — с. 509). Коли бояри виставили против Данила його брата в перших Олександра, все боярство стало по сторонї сього контр-кандидата: як оповідає лїтопись, вірними Данилу зістало ся лише 18 отроків з Демяном тисяцьким (с. 509). Коли Олександру не повело ся, Судислав двигнув Угрів, і Данила знову вибито з Галича (с. 510).

Одначе на сей раз стала ся незгода між боярством. Тим часом як Судислав в імени угорського королевича рядив в Галичі, значна частина боярства підняла ся проти сього олїґарха; деякі з бояр перейшли до Данила, і він операючись на них, розпочав на ново боротьбу. Смерть королевича примусила на останку Судислава полишити Галич Данилови. Але при першій неудачі Данила бояре виставляють нового контр-кандидата — Михайла Всеволодовича, по нїм — його сина Ростислава (с. 516). Користаючи з сієї боротьби за княжий стіл, де Данило то діставав Галич, то тратив, до чого ще прилучив ся Батиїв нахід, боярська олїґархія взяла цїлком в свої руки управу. Поки Данило перебував на чужинї, з страху від Татар, „бояре же галичстии Данила княземь собѣ называху, а самѣ всю землю державху“; лїтопись про одного з олїґархів, Доброслава, каже, що той „вокняжив ся“ і „грабяше всю землю“. Данило вважав себе настілько слабим супроти сієї боярської олїґархиї, що дивлячись на їх самовольство „скорбяше і моляшеся Богу о отчинѣ своей, яко нечестивымъ симъ державти ю и обладати ею“. Але йому знову поміг розділ в самім боярстві. Доброслав не помирив ся з другим олїґархом — Григорем Василевичом, „сам хотяше всю землю одержати“ — зайняти місце major domus при особі князя, і став підбивати проти нього Данила, а той скориставши з сього, увязнив і Григоря і Доброслава[1]) (сей особливо далеко сягав в своїх боярських претензиях і був небезпечний); обоє сходять після того зі сцени.

---

[1]) В Іпат. кодексї: повелѣ его изоимати, і так в обох виданнях лїтописи; але так читати не можливо по контексту. Хлїбник., Погод., Єрмолаєв. кодекси мають *я*; в Іпат. чи не було *сю*, з чого легко могло вийти *его*?

Сей упадок трох видатнїйших олїґархів — Судислава, Доброслава і Григория був чи не головною причиною ослаблення боярської партиї. Разом з проводирями, певно, попадало багато і меньших. Оповідаючи про дальші подїї, лїтописець говорить вже про недобитків боярства (останок Галичан — с. 526). Данило вже не вяжеть ся тепер з ними. „Грабительства нечестивыхъ бояръ" взято під слїдство. Боярські прихильники — владики галицький і перемишльський мусїли тїкати (с. 527). Рішуча побіда Данила над останнїм суперником — Ростиславом під Ярославом була заразом і кінцем боярської боротьби, їх змагань до обмеження княжої управи.

V.

Боярську полїтику 2-ої пол. XII і 1-ої пол. XIII в. таким чином можна звести до ось яких моментів: Бояри обстають за своїм правом участи в справах своєї землї. Опертись на чужу державу (Угрів) вони ще не відважають ся і шукають пожаданих собі осіб зпоміж руських князїв. Остра боротьба з ними сих облюбованих ними князїв і навіть різнї приводять їх до зневіри, вони беруть ся до иньшої полїтики: перекидати князями, маючи на поготові кількох кандидатів, неустанно сварячи їх між собою, а в разї потреби шукаючи проти них помочи у Поляків і особливо Угрів, а користаючи з сеї слабости князїв, держати їх в руках і самим правити, одно слово — як каже лїтопись — того чи иньшого князем називати, а самим всю землю держати. При тім найбільш відважні пробували навіть часом правити землею без князя (Володислав); иньші годились з перспективою правити в імени Угрів, що тим і були добрі, бо задовольнялись номінальною властию (Судислав). Одначе значна частина боярства чи не могла позбутись певних, національних традиций, чи може не хотїла з ними рішучо порвати з огляду на настрій народа, — не хотїла дати угорській власти закоренитись, волїла руського князя. В результатї з поміж тих руських князїв, невважаючи на всї антипатиї боярські, зміцнив ся Данило Романович і опанував Галич рішучо, і боярство затихає, його далї не чути.

Не знати, в якій мірі боярство програло свою справу. З цїлої боротьби Данила з боярством бачимо, що поводивсь він з ним дуже обережно і обминав всяких поводів до його подражнення. Навіть при виразних докорах боярському „беззаконию" Данило повздержу-

вавсь від острих репресий, нагінок, екзекуций. Коли боярська партия не могла (десь в р. 1236—7) удержатись супроти симпатий народа до Данила і мусіла піддатись: „согрѣшихомъ ти, иного князя держахомъ“, він дає амнестию: „милость получисте, паки же сего не сотвористе, да не в горьшая впадете“. Тільки скориставши з сварки Доброслава з Григорем рішивсь він їх обох увязнити, та по Ярославській битві, в сьвідомости своєї сили, велїв на місцї скарати на смерть взятого в неволю Володислава (с. 534). Будь що будь, Данила не можна посуджувати в занадто великій мягкости характера (порівняти напр. його сувору пімсту над Болоховцями, або Звяглянами[1]), і сю його повздержність в поводженню з боярами треба толкувати полїтичним тактом — не дражнити боярства. Дуже правдоподібним здаєть ся, що скрутивши карки тим провідникам боярства, що занадто далеко, як на нього, йшли в своїх змаганнях, він більш умірковамим зіставив ту міру впливу на справи князївства, якої вони собі жичили, і відносини князївсько-боярські вернулись до тієї рівноваги, яка істновала перед звістним конфлїктом за часи Ярослава Осмомисла. Так принаймнї можна судити по тому, що знаємо.

Але боярські олїґархи свою справу програли. Чому? Як на причини можна вказати — на полїтичну зручність Данила, на той роздїл, що став ся самим боярством (між угорським сторонництвом Судислава і иньшими, а потім між Доброславом і Григорем, уже з причини простої амбіциї), на непопулярність у народа не-національної (угорської) полїтики.

Але була й глубша причина: в боротьбі князя й аристократиї симпатиї народа звичайно стоять на сторонї першого, і так воно було й у Галичі: Володимира Ярославича, коли він вернув ся до Галичини, „Галичькии же мужи срѣтоша его с радостию, князя своего и дѣдича“ (с. 448); коли боярство проти Данила виставило Михайла Всеволодовича, „гражане любяхуть“ Данила: „подъехавшу же ему подъ городъ, и рече имь: о мужи градстии, доколѣ хощете терпѣти иноплеменьныхъ князий державу? Они же воскликнувше рѣша, яко „се есть держатель нашь, Богомъ даный“, и пустишася яко дѣти ко отчю, яко пчелы к матцѣ, яко жажющи воды ко источнику“, і боярська партия, не мігши повздержати народа, мусіла „зробити веселу міну при злій грі“ та піти на сей раз жаданнєм народа.

---

[1]) Іпат. с. 526—7, 558.

Правда, при осуді тодїшнїх відносин ми мусимо бути дуже обережними що до тієї призми, через котру показує нам їх галицький лїтописець. Для лїтописця, горяче прихильного до князя, всї ті полїтичні змагання бояр були тільки одною коромолою „беззаконних“, „невѣрных“, „нечестивых“, „безбожных“ бояр супроти їх правовитого володаря[1]), і він не жалує докірливих епитетів для видатнійших їх проводирів[2]); але для нас не обовязковий той самий погляд, мусимо цінувати діяльність обох партий критерием справедливости й загальної користи та відрізняти погляд княжих верств від погляду загалу. Коли напр. лїтописець каже, що потомкам Володислава прийшлось зле за претензиї князївські свого батька, „вси бо князи не призряху дѣтий его того ради“, то ми не повинні ще собі eo ipso того осуду представляти осудом громадським. Але і незалежно від симпатий лїтописця, з самих фактів виходить дїйсно, що боярська партия була непопулярна. Її підпирало вище духовенство (знаємо се певно за епископів галицького і перемишльського[3])), але нема найменьшого слїду, щоб підпирала або симпатизувала її народня маса. Тим і зрозумілою стає побіда князя над боярством.

Лїтописець і кн. Данило його устами дорікають боярству, що воно, взявши управу в свої руки, „грабить землю“. „Повеленя моего не творите, землю грабите“, закидає Данило Доброславу; по контексту можна думати, що мова йде про розтраченнє княжих доходів (справа про коломийську сіль), але там, де грабовали ся княжі доходи, розумієть ся, не обходило ся без грабовання люду, і то було, певно, одною з головнійших причин, що громада тягла за князем. Апетити княжі лекше було задовольнити, ніж сієї многоголової опіки, що вже з самого положення свого мала ще меньше причин дбати, хоч би в своїх власних інтересах, про задоволеннє люду в своїй державі, ніж князь-отчич, інтересований тим, щоб своє князївство передати по собі дїтям не зруйноване і по можности — з добрими відносинами до землї. Тож при всїх тяжких вадах княжої управи, земство мало причини виберати „наряд“ свого „Богом данного держателя“ — князя-отчича, ніж безконтрольну управу боярської спілки, чи виключну, чи під номіналь-

[1]) Іпат. напр. с. 501, 515, 521, 525—6.
[2]) Напр. Іпат. с. 499 (Жирослав).
[3]) Іпат. с. 518, 527.

ною властию ефемерних князїв, що не сподїваючи ся міцно опановати землю, не журились будучностию, а в теперішности цїлком залежали від бояр і в їх руках полишали дїйсну управу землї. Се рішало в відносинах землї до князїв і боярства і нарештї рішило й боротьбу боярства з князем-отчичем.